GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 1
January-February: 2026

નાણાકીય સાક્ષરતા: એક આવશ્યક જીવન કૌશલ્ય

ડૉ. અજય રાવલ,
આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર,
એસ. એસ. પટેલ કૉલેજ ઓફ
એજ્યુકેશન, કડી સર્વ
વિશ્વવિદ્યાલય, ગાંધીનગર

માનસી વાઘેલા,
બી.એડ. તાલીમાર્થી,
એસ. એસ. પટેલ કૉલેજ ઓફ
એજ્યુકેશન, કડી સર્વ
વિશ્વવિદ્યાલય, ગાંધીનગર

પઠાણ આસેફા,
બી.એડ. તાલીમાર્થી,
એસ. એસ. પટેલ કૉલેજ ઓફ
એજ્યુકેશન, કડી સર્વ
વિશ્વવિદ્યાલય, ગાંધીનગર

સારાંશ

આધુનિક વૈશ્વિક અર્થતંત્રમાં નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિગત અને સામાજિક વિકાસ માટે મહત્ત્વપૂર્ણ કૌશલ્ય બની ગઈ છે. નાણાકીય સાક્ષરતા એ એવી ક્ષમતા છે જે વ્યક્તિને આવક, ખર્ચ, બચત, રોકાણ અને દેવું સંચાલન અંગે યોગ્ય અને જવાબદાર નિર્ણય લેવામાં સક્ષમ બનાવે છે. આજના સમયમાં ડિજિટલ બેન્કિંગ, ક્રેડિટ સુવિધાઓ અને વિવિધ રોકાણ વિકલ્પો ઉપલબ્ધ હોવાથી નાણાકીય જ્ઞાનનું મહત્ત્વ વધી ગયું છે. સંશોધન દર્શાવે છે કે નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિના બચત વર્તન, બજેટિંગ અને રોકાણ નિર્ણયોમાં સકારાત્મક અસર કરે છે (Chauhan, 2025). ખાસ કરીને યુવા પેઢીમાં નાણાકીય જ્ઞાનનો અભાવ જોવા મળે છે, જેના કારણે તેઓ ભવિષ્યમાં ખોટા નાણાકીય નિર્ણય લઈ શકે છે (Murarka & Oates, 2020). આ સંશોધન લેખમાં નાણાકીય સાક્ષરતાની સંકલ્પના, તેના મુખ્ય ઘટકો અને શાળા કક્ષાએ નાણાકીય શિક્ષણના મહત્ત્વનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે.

મુખ્ય ચાવીરૂપ શબ્દો: નાણાકીય સાક્ષરતા, નાણાકીય શિક્ષણ, બજેટિંગ, બચત, રોકાણ, નાણાકીય વ્યવસ્થાપન

1. પ્રસ્તાવના

આધુનિક વૈશ્વિક અર્થવ્યવસ્થામાં વ્યક્તિગત નાણાકીય વ્યવસ્થાપનનું મહત્ત્વ સતત વધી રહ્યું છે. ગ્લોબલાઈઝેશન, ટેકનોલોજીનો વિકાસ, ડિજિટલ બેન્કિંગ અને વિવિધ નાણાકીય ઉત્પાદનોની ઉપલબ્ધતાના કારણે વ્યક્તિઓને પોતાના નાણાકીય નિર્ણયો વિશે વધુ જવાબદારીપૂર્વક વિચારવું પડે છે. આજના સમયમાં લોકો માટે માત્ર આવક મેળવવી પૂરતી નથી, પરંતુ તે આવકને યોગ્ય રીતે સંચાલિત

કરવી, બચત કરવી, રોકાણ કરવું અને ભવિષ્ય માટે નાણાકીય આયોજન કરવું પણ એટલું જ મહત્ત્વપૂર્ણ બની ગયું છે.

ડિજિટલ પેમેન્ટ સિસ્ટમો, ઓનલાઈન બેન્કિંગ, ક્રેડિટ કાર્ડ, મ્યુચ્યુઅલ ફંડ અને શેરબજાર જેવી નાણાકીય સેવાઓના ઝડપી વિકાસને કારણે સામાન્ય વ્યક્તિ માટે નાણાકીય નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયા વધુ જટિલ બની ગઈ છે. આ પરિસ્થિતિમાં નાણાકીય જ્ઞાનનો અભાવ વ્યક્તિને ખોટા નાણાકીય નિર્ણય તરફ દોરી શકે છે, જેના પરિણામે દેવાનો બોજ, અયોગ્ય રોકાણ અને નાણાકીય અસુરક્ષા જેવી સમસ્યાઓ ઉભી થઈ શકે છે. તેથી આજના સમયમાં નાણાકીય સાક્ષરતા દરેક વ્યક્તિ માટે એક આવશ્યક જીવન કૌશલ્ય તરીકે માનવામાં આવે છે.

નાણાકીય સાક્ષરતા એટલે પૈસા સંબંધિત મૂળભૂત જ્ઞાન, સમજ અને કુશળતા, જે વ્યક્તિને પોતાની નાણાકીય સ્થિતિનું યોગ્ય આયોજન અને સંચાલન કરવામાં મદદ કરે છે. તેમાં આવક અને ખર્ચનું આયોજન (Budgeting), બચત (Saving), રોકાણ (Investment), દેવું અને ક્રેડિટ વ્યવસ્થાપન (Debt Management) તેમજ નાણાકીય જોખમો વિશે સમજ જેવા વિવિધ પાસાઓનો સમાવેશ થાય છે. આ પ્રકારનું જ્ઞાન વ્યક્તિને સમજપૂર્વક અને જવાબદાર નાણાકીય નિર્ણયો લેવા માટે સક્ષમ બનાવે છે. સંશોધન દર્શાવે છે કે નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિના નાણાકીય વર્તનમાં સુધારો લાવે છે અને તેને યોગ્ય બજેટ બનાવવામાં તથા લાંબા ગાળાના નાણાકીય આયોજનમાં મદદરૂપ બને છે (Mehta, 2024).

યોગ્ય નાણાકીય જ્ઞાન ધરાવતા લોકો તેમના નાણાંનું વધુ અસરકારક રીતે સંચાલન કરી શકે છે, બચત વધારી શકે છે અને ભવિષ્ય માટે યોગ્ય રોકાણના નિર્ણય લઈ શકે છે. આવી વ્યક્તિઓ સામાન્ય રીતે નાણાકીય જોખમોને વધુ સારી રીતે સમજી શકે છે અને આર્થિક સંકટની પરિસ્થિતિમાં પણ પોતાની નાણાકીય સ્થિરતા જાળવી રાખી શકે છે. અભ્યાસો દર્શાવે છે કે નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિના નાણાકીય વર્તન, બચતની ટેવ અને રોકાણના નિર્ણય પર સકારાત્મક અસર કરે છે (Marinov, 2023).

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 1
January-February: 2026

આ ઉપરાંત, નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને લાંબા ગાળાના નાણાકીય લક્ષ્યો જેમ કે શિક્ષણ, ઘર ખરીદવું, નિવૃત્તિ આયોજન અને આકસ્મિક પરિસ્થિતિઓ માટે તૈયારી કરવામાં મદદ કરે છે. જો વ્યક્તિ પાસે યોગ્ય નાણાકીય જ્ઞાન ન હોય તો તે ઘણી વખત ખોટા નાણાકીય ઉત્પાદનો પસંદ કરી શકે છે અથવા ઊંચા વ્યાજદરવાળી લોન અને દેવાના ચક્રમાં ફસાઈ શકે છે. તેથી નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને આર્થિક રીતે સશક્ત બનાવે છે અને તેને પોતાના નાણાકીય ભવિષ્ય પર નિયંત્રણ રાખવામાં મદદ કરે છે.

વર્તમાન સમયમાં યુવા પેઢીમાં નાણાકીય જ્ઞાનનો અભાવ એક મહત્ત્વપૂર્ણ ચિંતા બની રહ્યો છે. ઘણા યુવાનો પાસે બજેટિંગ, બચત અને રોકાણ અંગે પૂરતી સમજ નથી, જેના કારણે તેઓ ભવિષ્યમાં નાણાકીય મુશ્કેલીઓનો સામનો કરી શકે છે. તેથી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં નાણાકીય શિક્ષણને મહત્ત્વ આપવું જરૂરી છે જેથી વિદ્યાર્થીઓ નાની ઉંમરથી જ નાણાકીય જવાબદારી અને યોગ્ય નાણાકીય વર્તન શીખી શકે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નાણાકીય સાક્ષરતા માત્ર વ્યક્તિગત સુખાકારી માટે જ મહત્ત્વપૂર્ણ નથી, પરંતુ તે સમગ્ર સમાજ અને અર્થવ્યવસ્થાના વિકાસ માટે પણ આવશ્યક છે. નાણાકીય રીતે જાગૃત નાગરિકો દેશની આર્થિક સ્થિરતા, બચત દર અને રોકાણમાં વધારો કરવા માટે મહત્ત્વપૂર્ણ યોગદાન આપી શકે છે. તેથી સરકાર, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને નાણાકીય સંસ્થાઓએ મળીને નાણાકીય સાક્ષરતા વધારવા માટે અસરકારક કાર્યક્રમો અમલમાં મૂકવા જોઈએ.

2. અભ્યાસના હેતુઓ

આ અભ્યાસના મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો નીચે મુજબ છે:

1. નાણાકીય સાક્ષરતાની સંકલ્પનાને સમજવી.
2. નાણાકીય સાક્ષરતાના મુખ્ય ઘટકોનું વિશ્લેષણ કરવું.
3. યુવા પેઢી માટે નાણાકીય શિક્ષણના મહત્ત્વને સમજવું.
4. શાળા કક્ષાએ નાણાકીય સાક્ષરતા શિક્ષણની જરૂરિયાતનું મૂલ્યાંકન કરવું.

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 1
January-February: 2026

3. સંશોધન પદ્ધતિ

આ અભ્યાસ **ગૌણ માહિતી (Secondary Data)** પર આધારિત છે. આ માટે વિવિધ સંશોધન લેખો, જર્નલ્સ, પુસ્તકો અને અહેવાલોનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. સંબંધિત સાહિત્યના આધારે નાણાકીય સાક્ષરતાના વિવિધ પાસાઓનું તર્કસંગત વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે.

4. નાણાકીય સાક્ષારતાની સંકલ્પના

નાણાકીય સાક્ષરતા (Financial Literacy) આધુનિક સમાજમાં વ્યક્તિના નાણાકીય જીવનને સુવ્યવસ્થિત રીતે સંચાલિત કરવા માટે જરૂરી જ્ઞાન, સમજ અને કુશળતાનો સમૂહ છે. સામાન્ય રીતે નાણાકીય સાક્ષરતા એટલે વ્યક્તિ પાસે પૈસા સંબંધિત મૂળભૂત સંકલ્પનાઓની સમજ હોવી અને તે જ્ઞાનને દૈનિક જીવનમાં યોગ્ય રીતે લાગુ કરવાની ક્ષમતા. આ સંકલ્પના માત્ર નાણાં કમાવવાની પ્રક્રિયા સુધી મર્યાદિત નથી, પરંતુ તે નાણાંનું આયોજન, યોગ્ય ખર્ચ, બચત, રોકાણ, લોન અને ક્રેડિટ વ્યવસ્થાપન જેવી વિવિધ નાણાકીય પ્રવૃત્તિઓને આવરી લે છે.

નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને પોતાની આવક અને ખર્ચનું યોગ્ય આયોજન કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે. વ્યક્તિ પોતાની આવક ક્યાંથી આવે છે અને તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે સમજવા માટે બજેટ બનાવે છે. બજેટિંગ દ્વારા વ્યક્તિ પોતાના ખર્ચને નિયંત્રિત કરી શકે છે અને અનાવશ્યક ખર્ચ ઘટાડીને બચત વધારી શકે છે. બચત અને રોકાણ જેવા નાણાકીય નિર્ણયો પણ નાણાકીય સાક્ષરતાનો મહત્ત્વપૂર્ણ ભાગ છે, કારણ કે તે વ્યક્તિને ભવિષ્ય માટે નાણાકીય સુરક્ષા પૂરી પાડે છે.

નાણાકીય સાક્ષરતા એ વ્યક્તિને દેવું અને ક્રેડિટનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવા માટે પણ માર્ગદર્શન આપે છે. આજના સમયમાં ક્રેડિટ કાર્ડ, વ્યક્તિગત લોન, હોમ લોન અને અન્ય નાણાકીય સેવાઓ સરળતાથી ઉપલબ્ધ છે. જો વ્યક્તિ પાસે પૂરતું નાણાકીય જ્ઞાન ન હોય તો તે વધુ વ્યાજદરવાળી લોન લેવાની અથવા દેવાના ચક્રમાં ફસાઈ જવાની શક્યતા વધી જાય છે. તેથી નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને ક્રેડિટનો જવાબદારીપૂર્વક ઉપયોગ કરવાની સમજ આપે છે અને તેને દેવાના જોખમોથી બચાવે છે.

નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને વિવિધ પ્રકારના નાણાકીય ઉત્પાદનો અને સેવાઓ વિશે જાણકારી આપે છે. આજના સમયમાં બજારમાં અનેક પ્રકારના રોકાણ વિકલ્પો ઉપલબ્ધ છે, જેમ કે

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 1
January-February: 2026

શેરબજાર, મ્યુચ્યુઅલ ફંડ, બોન્ડ્સ, વીમા યોજનાઓ અને નિવૃત્તિ યોજનાઓ. યોગ્ય નાણાકીય જ્ઞાન ધરાવતી વ્યક્તિ આ વિકલ્પોની તુલના કરી શકે છે, જોખમ અને વળતરના સંબંધને સમજી શકે છે અને પોતાની જરૂરિયાતો અનુસાર યોગ્ય રોકાણ પસંદ કરી શકે છે. સંશોધન દર્શાવે છે કે નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને આર્થિક જોખમો સમજવામાં અને યોગ્ય નાણાકીય ઉત્પાદનો પસંદ કરવામાં મદદ કરે છે (Rahahleh, 2022).

નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિના નાણાકીય વર્તન અને જીવનની ગુણવત્તા બંને પર મહત્ત્વપૂર્ણ અસર કરે છે. યોગ્ય નાણાકીય જ્ઞાન ધરાવતા લોકો સામાન્ય રીતે વધુ જવાબદાર નાણાકીય નિર્ણયો લે છે, બચત અને રોકાણની ટેવ વિકસાવે છે અને ભવિષ્ય માટે યોગ્ય આયોજન કરે છે. પરિણામે તેઓ આર્થિક સંકટ અથવા અણધાર્યા ખર્ચની પરિસ્થિતિમાં પણ પોતાની નાણાકીય સ્થિતિને સ્થિર રાખી શકે છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નાણાકીય સાક્ષરતા માત્ર નાણાકીય જ્ઞાન પૂરતી મર્યાદિત નથી, પરંતુ તે વ્યક્તિના જીવનમાં નાણાકીય શિસ્ત, જવાબદારી અને આયોજનની સંસ્કૃતિ વિકસાવવાની પ્રક્રિયા છે. નાણાકીય રીતે સાક્ષર વ્યક્તિ પોતાના નાણાકીય લક્ષ્યોને વધુ અસરકારક રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને લાંબા ગાળે આર્થિક સ્વતંત્રતા અને સુરક્ષા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

5. નાણાકીય સાક્ષરતાનાં ઘટકો

નાણાકીય સાક્ષરતા વિવિધ તત્વો અથવા ઘટકોનો સમૂહ છે જે વ્યક્તિને પોતાની નાણાકીય સ્થિતિને અસરકારક રીતે સંચાલિત કરવામાં મદદ કરે છે. આ ઘટકો વ્યક્તિને પૈસા અંગે યોગ્ય સમજ, જવાબદારીપૂર્ણ વલણ અને યોગ્ય નાણાકીય નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા પ્રદાન કરે છે. સામાન્ય રીતે નાણાકીય સાક્ષરતાના મુખ્ય ઘટકોમાં બજેટિંગ અને બચત, રોકાણ અને સંપત્તિ સર્જન, ક્રેડિટ અને દેવું વ્યવસ્થાપન, વીમા અને જોખમ વ્યવસ્થાપન તેમજ કર આયોજનનો સમાવેશ થાય છે.

5.1 Budgeting and Saving (બજેટિંગ અને બચત)

બજેટિંગ નાણાકીય વ્યવસ્થાપનનો મૂળભૂત અને મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટક છે. બજેટ એટલે વ્યક્તિની આવક અને ખર્ચનું સુવ્યવસ્થિત આયોજન. બજેટ બનાવવાથી વ્યક્તિ પોતાની આવક ક્યાંથી મળે છે અને તે આવકનો ઉપયોગ ક્યાં થાય છે તેની સ્પષ્ટ સમજ મેળવી શકે છે. યોગ્ય બજેટ વ્યક્તિને અનાવશ્યક ખર્ચ ઘટાડવામાં અને આવશ્યક ખર્ચને પ્રાથમિકતા આપવા માટે મદદ કરે છે.

બજેટિંગનો મુખ્ય હેતુ વ્યક્તિને પોતાની આવકના આધારે ખર્ચનું નિયંત્રણ રાખવામાં અને ભવિષ્ય માટે નાણાં બચાવવામાં મદદ કરવો છે. જ્યારે વ્યક્તિ નિયમિત રીતે બજેટ બનાવે છે ત્યારે તે પોતાના નાણાકીય લક્ષ્યો જેમ કે શિક્ષણ, ઘર ખરીદી અથવા નિવૃત્તિ માટે તૈયારી કરી શકે છે. બચત નાણાકીય સુરક્ષાનો આધાર છે કારણ કે તે વ્યક્તિને અણધાર્યા ખર્ચ અથવા આર્થિક સંકટની પરિસ્થિતિમાં મદદરૂપ બને છે. સંશોધન દર્શાવે છે કે નાણાકીય જ્ઞાન ધરાવતા લોકો સામાન્ય રીતે વધુ બચત કરે છે અને પોતાના નાણાકીય ભવિષ્ય માટે વધુ સારી રીતે આયોજન કરે છે (Chauhan, 2025).

5.2 Investment and Wealth Creation (રોકાણ અને સંપત્તિ સર્જન)

નાણાકીય સાક્ષરતાનો મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટક રોકાણ છે. રોકાણ એટલે પોતાના પૈસાને એવી જગ્યાએ મૂકવું જ્યાં તે સમય જતાં વધે અને વધુ વળતર આપે. રોકાણ દ્વારા વ્યક્તિ લાંબા ગાળે સંપત્તિ સર્જી શકે છે અને પોતાની નાણાકીય સ્થિતિને મજબૂત બનાવી શકે છે.

આધુનિક સમયમાં રોકાણ માટે વિવિધ વિકલ્પો ઉપલબ્ધ છે જેમ કે શેરબજાર, મ્યુચ્યુઅલ ફંડ, બોન્ડ્સ, રિયલ એસ્ટેટ અને નિવૃત્તિ યોજનાઓ. યોગ્ય રોકાણ પસંદ કરવા માટે વ્યક્તિએ જોખમ અને વળતર (risk and return) વચ્ચેના સંબંધને સમજવો જરૂરી છે. નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને યોગ્ય રોકાણ વિકલ્પ પસંદ કરવામાં અને ખોટા રોકાણોથી બચવામાં મદદ કરે છે. સંશોધન મુજબ નાણાકીય જ્ઞાન વ્યક્તિના રોકાણના નિર્ણયોને

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 1
January-February: 2026

અસરકારક બનાવે છે અને તેને લાંબા ગાળે સંપત્તિ સર્જવામાં મદદ કરે છે (Sharma et al., 2024).

5.3 Credit and Debt Management (ક્રેડિટ અને દેવું વ્યવસ્થાપન)

આજના સમયમાં ક્રેડિટ અને લોન નાણાકીય વ્યવસ્થાપનનો મહત્ત્વપૂર્ણ ભાગ બની ગયા છે. ઘર ખરીદવું, વાહન ખરીદવું અથવા શિક્ષણ માટે લોન લેવી સામાન્ય બાબત બની ગઈ છે. તેમ છતાં, ક્રેડિટનો યોગ્ય ઉપયોગ ન થાય તો વ્યક્તિ સરળતાથી દેવાના બોજમાં ફસાઈ શકે છે.

ક્રેડિટ કાર્ડ, વ્યક્તિગત લોન અને અન્ય નાણાકીય સેવાઓનો ઉપયોગ કરતી વખતે વ્યાજ દર, ચુકવણી સમયમર્યાદા અને શરતો વિશે સમજ હોવી ખૂબ જરૂરી છે. નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને ક્રેડિટનો જવાબદારીપૂર્વક ઉપયોગ કરવાની સમજ આપે છે અને તેને દેવાના જોખમોથી બચાવે છે. સંશોધન દર્શાવે છે કે નાણાકીય જ્ઞાનના અભાવને કારણે ઘણા યુવાનો અને લોકો ખોટા નાણાકીય નિર્ણય લેતા હોય છે અને દેવાના ચક્રમાં ફસાઈ જાય છે (Murarka & Oates, 2020).

5.4 Insurance and Risk Management (વીમા અને જોખમ વ્યવસ્થાપન)

જીવનમાં અણધાર્યા જોખમો અને આર્થિક નુકસાનની શક્યતા હંમેશા રહેતી હોય છે. અકસ્માત, બીમારી, કુદરતી આફતો અથવા અન્ય અણધાર્યા પ્રસંગો વ્યક્તિના નાણાકીય જીવન પર ગંભીર અસર કરી શકે છે. આવી પરિસ્થિતિઓમાં વીમા મહત્ત્વપૂર્ણ રક્ષણ પૂરું પાડે છે.

વીમા એ એક એવી નાણાકીય વ્યવસ્થા છે જે વ્યક્તિને અણધાર્યા જોખમોથી નાણાકીય સુરક્ષા પ્રદાન કરે છે. આરોગ્ય વીમો, જીવન વીમો, વાહન વીમો અને સંપત્તિ વીમા જેવા વિવિધ પ્રકારના વીમા વ્યક્તિને આર્થિક નુકસાનથી બચાવવામાં મદદ કરે છે. નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને વિવિધ વીમા યોજનાઓ વિશે સમજ આપે છે અને તેને પોતાની જરૂરિયાતો અનુસાર યોગ્ય વીમા પસંદ કરવામાં મદદ કરે છે (Rahahleh, 2022).

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 1
January-February: 2026

5.5 Tax Planning (કર આયોજન)

કર આયોજન નાણાકીય વ્યવસ્થાપનનો મહત્ત્વપૂર્ણ પરંતુ ઘણી વખત અવગણવામાં આવતો ઘટક છે. વ્યક્તિ પોતાની આવક અનુસાર સરકારને કર ચૂકવે છે, પરંતુ યોગ્ય આયોજન દ્વારા કાયદેસર રીતે કરનો ભાર ઘટાડવો શક્ય બને છે.

કર આયોજન દ્વારા વ્યક્તિ વિવિધ કર બચત યોજનાઓ અને રોકાણ વિકલ્પોનો ઉપયોગ કરીને પોતાની આવકનો વધુ અસરકારક ઉપયોગ કરી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, કેટલાક રોકાણ સાધનો જેમ કે પેન્શન યોજનાઓ, બચત યોજનાઓ અથવા નિર્ધારિત ફંડમાં રોકાણ કરવાથી કરમાં રાહત મળી શકે છે. નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને કર સંબંધિત નિયમો અને યોજનાઓ વિશે સમજ આપે છે અને તેને યોગ્ય કર આયોજન કરવામાં મદદ કરે છે.

આ રીતે, નાણાકીય સાક્ષરતાના વિવિધ ઘટકો વ્યક્તિને પોતાના નાણાંનું સુવ્યવસ્થિત સંચાલન કરવા, ભવિષ્ય માટે આયોજન કરવા અને આર્થિક સુરક્ષા પ્રાપ્ત કરવામાં મદદરૂપ બને છે.

6. સંદર્ભ સાહિત્યની સમીક્ષા

નાણાકીય સાક્ષરતા અંગેના વિવિધ સંશોધનો દર્શાવે છે કે વ્યક્તિના નાણાકીય વર્તન, બચતની ટેવ, રોકાણના નિર્ણય અને આર્થિક સુરક્ષામાં નાણાકીય જ્ઞાન મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. નીચે કેટલાક મહત્ત્વપૂર્ણ સંશોધનોના આધારે સાહિત્ય સમીક્ષા રજૂ કરવામાં આવે છે.

6.1 નાણાકીય સાક્ષરતા અને નાણાં સંચાલન

નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને પોતાના પૈસાનું અસરકારક સંચાલન કરવા માટે જરૂરી જ્ઞાન અને કુશળતા પ્રદાન કરે છે. તેમાં બજેટિંગ, બચત, રોકાણ, દેવું વ્યવસ્થાપન અને નિવૃત્તિ આયોજન જેવા મહત્ત્વપૂર્ણ પાસાઓનો સમાવેશ થાય છે. અભ્યાસ દર્શાવે છે કે નાણાકીય રીતે જાગૃત વ્યક્તિઓ પોતાના નાણાકીય નિર્ણયો વધુ સમજપૂર્વક લે છે અને ભવિષ્ય માટે વધુ સારું આયોજન કરી શકે છે. નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને દૈનિક નાણાકીય વ્યવહારોનું સંચાલન કરવામાં તેમજ લાંબા ગાળાના આર્થિક લક્ષ્યો હાંસલ કરવામાં મદદ કરે છે (Ghayad & Shayya, 2022).

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 1
January-February: 2026

6.2 નાણાકીય જ્ઞાન અને બચત–રોકાણ વર્તન

અન્ય સંશોધનોએ દર્શાવ્યું છે કે નાણાકીય જ્ઞાન વ્યક્તિના બચત અને રોકાણના વર્તન પર મહત્ત્વપૂર્ણ અસર કરે છે. નાણાકીય રીતે સાક્ષર લોકો સામાન્ય રીતે વધુ નિયમિત રીતે બચત કરે છે, લાંબા ગાળાના રોકાણ વિકલ્પો પસંદ કરે છે અને આર્થિક જોખમો વિશે વધુ સજાગ રહે છે. નાણાકીય જ્ઞાન વ્યક્તિને યોગ્ય નાણાકીય લક્ષ્યો નક્કી કરવામાં અને ભવિષ્ય માટે નાણાકીય સુરક્ષા ઉભી કરવામાં મદદરૂપ બને છે. સંશોધન મુજબ વધુ નાણાકીય જ્ઞાન ધરાવતા લોકોમાં બચત કરવાની અને આર્થિક મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવાની ક્ષમતા વધુ જોવા મળે છે (Chauhan, 2025).

6.3 બજેટિંગ અને રોકાણ પર નાણાકીય સાક્ષરતાનો પ્રભાવ

નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિના બજેટિંગ અને રોકાણના વર્તન પર પણ સકારાત્મક અસર કરે છે. નાણાકીય જ્ઞાન ધરાવતા લોકો સામાન્ય રીતે પોતાના ખર્ચને નિયંત્રિત કરવા માટે બજેટ બનાવે છે અને લાંબા ગાળાના લાભ માટે યોગ્ય રોકાણ વિકલ્પો પસંદ કરે છે. સંશોધન દર્શાવે છે કે નાણાકીય સાક્ષરતા અને બજેટિંગ વર્તન વચ્ચે સીધો સંબંધ છે અને તે વ્યક્તિની નાણાકીય સુખાકારીમાં વધારો કરે છે (Dheepiga & Sivakumar, 2025).

6.4 યુવાનોમાં નાણાકીય સાક્ષરતાની સ્થિતિ

વિશ્વના ઘણા દેશોમાં યુવાનોમાં નાણાકીય જ્ઞાનનો અભાવ જોવા મળે છે. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ પાસે બજેટિંગ, ક્રેડિટ મેનેજમેન્ટ, બચત અને રોકાણ અંગે પૂરતી સમજ નથી. સંશોધન દર્શાવે છે કે યુવાનોમાં નાણાકીય સાક્ષરતા મધ્યમ સ્તરે હોય છે અને તેના વિકાસમાં પરિવાર, શિક્ષણ અને સામાજિક પરિબળો મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તેથી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓએ નાણાકીય શિક્ષણને અભ્યાસક્રમમાં સામેલ કરીને વિદ્યાર્થીઓમાં નાણાકીય જાગૃતિ વધારવાની જરૂર છે (Noor et al., 2024).

6.5 નાણાકીય શિક્ષણ અને નાણાકીય આત્મવિશ્વાસ

નાણાકીય શિક્ષણ કાર્યક્રમો વ્યક્તિના નાણાકીય જ્ઞાન, આત્મવિશ્વાસ અને નિર્ણયક્ષમતામાં વધારો કરે છે. સંશોધન દર્શાવે છે કે નાણાકીય શિક્ષણ મેળવ્યા પછી લોકો પોતાના નાણાકીય નિર્ણયો વિશે વધુ આત્મવિશ્વાસ અનુભવ કરે છે અને નાણાકીય આયોજન વધુ અસરકારક રીતે કરી શકે છે. નાણાકીય શિક્ષણ વ્યક્તિના આર્થિક તણાવને ઘટાડવામાં અને તેની નાણાકીય સુખાકારીમાં સુધારો કરવામાં પણ મદદરૂપ બને છે (Cawyer et al., 2022).

ઉપરોક્ત સાહિત્ય સમીક્ષાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિના નાણાકીય વર્તન, બચત અને રોકાણના નિર્ણયો તેમજ આર્થિક સુરક્ષા માટે અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ છે. ખાસ કરીને યુવાનોમાં નાણાકીય શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવાથી સમાજમાં નાણાકીય રીતે જવાબદાર અને જાગૃત નાગરિકો વિકસાવવામાં મદદ મળી શકે છે.

7. ચર્ચા

નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિના નાણાકીય વર્તન અને જીવનશૈલી પર સીધી અને મહત્ત્વપૂર્ણ અસર કરે છે. આજના સમયમાં વ્યક્તિઓને આવક, ખર્ચ, બચત અને રોકાણ જેવા વિવિધ નાણાકીય નિર્ણયો લેવાના રહે છે. જો વ્યક્તિ પાસે પૂરતું નાણાકીય જ્ઞાન હોય તો તે પોતાની આવકનું યોગ્ય આયોજન કરી શકે છે અને અનાવશ્યક ખર્ચને નિયંત્રિત કરી શકે છે. સંશોધન દર્શાવે છે કે નાણાકીય રીતે સાક્ષર લોકો વધુ જવાબદારીપૂર્વક બજેટ બનાવે છે, નિયમિત બચત કરે છે અને લાંબા ગાળાના રોકાણ અંગે વિચારપૂર્વક નિર્ણય લે છે. આ પ્રકારના લોકો સામાન્ય રીતે પોતાની નાણાકીય જરૂરિયાતો અને ભવિષ્યના લક્ષ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્ય નાણાકીય આયોજન કરે છે, જેના પરિણામે તેઓ વધુ આર્થિક સુરક્ષા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

નાણાકીય જ્ઞાન વ્યક્તિને નાણાકીય જોખમો સમજવામાં પણ મદદ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, શેરબજાર, મ્યુચ્યુઅલ ફંડ અથવા અન્ય રોકાણ વિકલ્પોમાં રોકાણ કરતી વખતે જોખમ અને વળતરના

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 1
January-February: 2026

સંબંધને સમજવું જરૂરી છે. નાણાકીય રીતે જાગૃત વ્યક્તિઓ આવા નિર્ણયો લેતા પહેલા વિવિધ વિકલ્પોની તુલના કરે છે અને પોતાના લક્ષ્યો અનુસાર યોગ્ય રોકાણ પસંદ કરે છે. પરિણામે તેઓ ખોટા રોકાણથી બચી શકે છે અને લાંબા ગાળે સંપત્તિ સર્જન તરફ આગળ વધી શકે છે.

યુવા પેઢીમાં નાણાકીય જ્ઞાનનો અભાવ એક ગંભીર ચિંતા બની રહ્યો છે. ઘણા યુવાનો પાસે બજેટિંગ, બચત, ક્રેડિટ કાર્ડનો ઉપયોગ, લોન વ્યવસ્થાપન અને રોકાણ અંગે પૂરતી સમજ નથી. આ પરિસ્થિતિમાં તેઓ ઘણી વખત ખોટા નાણાકીય નિર્ણય લઈ શકે છે, જેમ કે ઊંચા વ્યાજદરવાળી લોન લેવી, અયોગ્ય રોકાણ કરવું અથવા અનાવશ્યક ખર્ચ વધારવો. આવા નિર્ણયો લાંબા ગાળે તેમને દેવાના બોજમાં ફસાવી શકે છે અને તેમની નાણાકીય સ્થિરતાને નુકસાન પહોંચાડી શકે છે.

આ સમસ્યાને ધ્યાનમાં રાખીને શાળા અને મહાવિદ્યાલય સ્તરે નાણાકીય શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવું ખૂબ જરૂરી છે. જો વિદ્યાર્થીઓને નાની ઉંમરથી જ નાણાકીય વ્યવસ્થાપન અંગે શિક્ષણ આપવામાં આવે તો તેઓ પૈસાનું મહત્ત્વ સમજી શકે છે અને જવાબદાર નાણાકીય વર્તન વિકસાવી શકે છે. શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં નાણાકીય શિક્ષણ કાર્યક્રમો, વર્કશોપ, પ્રેક્ટિકલ પ્રવૃત્તિઓ અને કેસ સ્ટડી જેવી પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરીને વિદ્યાર્થીઓમાં નાણાકીય જાગૃતિ વધારી શકાય છે.

નાણાકીય શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓને બજેટ બનાવવું, બચત કરવી, રોકાણના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો સમજવા અને ક્રેડિટનો જવાબદારીપૂર્વક ઉપયોગ કરવો શીખવે છે. આવી જાગૃતિ તેમને ભવિષ્યમાં સમજપૂર્વક નાણાકીય નિર્ણય લેવામાં મદદરૂપ બને છે. પરિણામે સમાજમાં નાણાકીય રીતે જવાબદાર અને જાગૃત નાગરિકો વિકસે છે, જે દેશની આર્થિક સ્થિરતા અને વિકાસ માટે પણ મહત્ત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે.

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 1
January-February: 2026

8. તારણો

ઉપરોક્ત અભ્યાસના વિશ્લેષણના આધારે નાણાકીય સાક્ષરતા સંબંધિત નીચેના મુખ્ય નિષ્કર્ષો પ્રાપ્ત થાય છે:

1. **નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિના નાણાકીય વર્તન પર મહત્ત્વપૂર્ણ અસર કરે છે:** યોગ્ય નાણાકીય જ્ઞાન ધરાવતા લોકો બજેટ બનાવવામાં, બચત કરવાની ટેવ વિકસાવવામાં અને યોગ્ય રોકાણના નિર્ણય લેવામાં વધુ જવાબદારીપૂર્વક વર્તે છે.
2. **બજેટિંગ અને બચત નાણાકીય વ્યવસ્થાપનના આધારભૂત તત્વો છે:** અભ્યાસ દર્શાવે છે કે બજેટિંગ દ્વારા વ્યક્તિ પોતાની આવક અને ખર્ચનું યોગ્ય આયોજન કરી શકે છે, જેના પરિણામે અનાવશ્યક ખર્ચ ઘટાડવામાં અને બચત વધારવામાં મદદ મળે છે.
3. **નાણાકીય સાક્ષરતા રોકાણના નિર્ણયોને અસરકારક બનાવે છે:** નાણાકીય જ્ઞાન ધરાવતા લોકો જોખમ અને વળતર વચ્ચેના સંબંધને વધુ સારી રીતે સમજી શકે છે અને લાંબા ગાળે સંપત્તિ સર્જન માટે યોગ્ય રોકાણ વિકલ્પો પસંદ કરે છે.
4. **ક્રેડિટ અને દેવું વ્યવસ્થાપન માટે નાણાકીય જ્ઞાન જરૂરી છે:** નાણાકીય સાક્ષરતાના અભાવને કારણે ઘણા લોકો ક્રેડિટ કાર્ડ અને લોનનો ખોટો ઉપયોગ કરે છે, જેના કારણે તેઓ દેવાના બોજમાં ફસાઈ જાય છે.
5. **વીમા અને જોખમ વ્યવસ્થાપન નાણાકીય સુરક્ષા માટે મહત્ત્વપૂર્ણ છે:** નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને અણધાર્યા જોખમો સામે સુરક્ષા મેળવવા માટે યોગ્ય વીમા યોજનાઓ પસંદ કરવામાં મદદ કરે છે.
6. **યુવા પેઢીમાં નાણાકીય જ્ઞાનનો અભાવ જોવા મળે છે:** અભ્યાસ દર્શાવે છે કે ઘણા વિદ્યાર્થીઓ પાસે બજેટિંગ, બચત અને રોકાણ અંગે પૂરતું જ્ઞાન નથી, જેના કારણે ભવિષ્યમાં નાણાકીય મુશ્કેલીઓ ઊભી થઈ શકે છે.

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 1
January-February: 2026

7. **શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં નાણાકીય શિક્ષણની જરૂરિયાત છે:** શાળા અને મહાવિદ્યાલય સ્તરે નાણાકીય શિક્ષણનો સમાવેશ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓમાં નાણાકીય જાગૃતિ વધે છે અને તેઓ વધુ જવાબદાર નાણાકીય નિર્ણય લઈ શકે છે.
8. **નાણાકીય શિક્ષણ વ્યક્તિના આત્મવિશ્વાસ અને નિર્ણયક્ષમતામાં વધારો કરે છે:** નાણાકીય શિક્ષણ કાર્યક્રમો દ્વારા લોકોમાં નાણાકીય જ્ઞાન વધે છે, જેના કારણે તેઓ વધુ આત્મવિશ્વાસ સાથે નાણાકીય આયોજન કરી શકે છે.
9. **નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિગત તેમજ સામાજિક વિકાસ માટે મહત્ત્વપૂર્ણ છે:** નાણાકીય રીતે જાગૃત નાગરિકો સમાજ અને દેશની આર્થિક સ્થિરતા અને વિકાસમાં મહત્ત્વપૂર્ણ યોગદાન આપી શકે છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિના નાણાકીય સુખાકારી માટે અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ છે અને તેને પ્રોત્સાહન આપવા માટે શૈક્ષણિક અને સામાજિક સ્તરે સંયુક્ત પ્રયાસો જરૂરી છે.

9. નિષ્કર્ષ

નાણાકીય સાક્ષરતા આધુનિક જીવનમાં અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ અને આવશ્યક જીવન કૌશલ્ય બની ગઈ છે. આજના ઝડપથી બદલાતા આર્થિક પરિસ્થિતિમાં વ્યક્તિ માટે માત્ર આવક મેળવવી પૂરતી નથી, પરંતુ તે આવકનું યોગ્ય સંચાલન કરવું, ખર્ચને નિયંત્રિત કરવું, નિયમિત બચત કરવી અને યોગ્ય રોકાણ કરવું પણ એટલું જ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને પૈસા સંબંધિત વિવિધ સંકલ્પનાઓ અને નાણાકીય સાધનો અંગે સમજ આપે છે, જેના આધારે તે પોતાના નાણાકીય નિર્ણયો વધુ સમજદારીપૂર્વક લઈ શકે છે. પરિણામે વ્યક્તિ લાંબા ગાળે આર્થિક સુરક્ષા પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને જીવનમાં આવનારી આર્થિક પડકારોને વધુ આત્મવિશ્વાસ સાથે સામનો કરી શકે છે.

નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિને જવાબદાર નાણાકીય વર્તન અપનાવવામાં મદદ કરે છે, જેમ કે બજેટ બનાવવું, બચત કરવાની ટેવ વિકસાવવી, દેવું અને ક્રેડિટનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવો અને ભવિષ્ય માટે યોગ્ય રોકાણ કરવું. આવી ક્ષમતાઓ વ્યક્તિને આર્થિક રીતે સ્વતંત્ર અને સશક્ત બનાવે છે. વધુમાં,

નાણાકીય રીતે જાગૃત વ્યક્તિઓ સમાજ અને દેશના આર્થિક વિકાસમાં પણ મહત્ત્વપૂર્ણ યોગદાન આપી શકે છે, કારણ કે તેઓ બચત અને રોકાણ દ્વારા અર્થવ્યવસ્થાને મજબૂત બનાવે છે.

યુવા પેઢી માટે નાણાકીય સાક્ષરતા ખાસ કરીને મહત્ત્વપૂર્ણ છે. જો વિદ્યાર્થીઓને નાની ઉંમરથી જ નાણાકીય વ્યવસ્થાપન અંગે યોગ્ય શિક્ષણ આપવામાં આવે તો તેઓ પૈસાનું મૂલ્ય સમજી શકે છે અને ભવિષ્યમાં વધુ જવાબદાર નાણાકીય નિર્ણય લઈ શકે છે. તેથી શાળા અને મહાવિદ્યાલય સ્તરે નાણાકીય શિક્ષણને અભ્યાસક્રમનો મહત્ત્વપૂર્ણ ભાગ બનાવવો જરૂરી છે. આ માટે પ્રેક્ટિકલ પ્રવૃત્તિઓ, વર્કશોપ, પ્રોજેક્ટ અને વાસ્તવિક જીવનના ઉદાહરણો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓમાં નાણાકીય જાગૃતિ વિકસાવી શકાય છે.

નાણાકીય સાક્ષરતાના પ્રચાર માટે સરકાર, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, નાણાકીય સંસ્થાઓ અને સમાજના વિવિધ ઘટકો વચ્ચે સહકાર જરૂરી છે. સરકાર દ્વારા જાગૃતિ કાર્યક્રમો, તાલીમ કાર્યક્રમો અને નાણાકીય શિક્ષણ સંબંધિત નીતિઓ અમલમાં મુકવાથી લોકોમાં નાણાકીય જાગૃતિ વધારી શકાય છે.

નાણાકીય સાક્ષરતા વ્યક્તિગત તેમજ સામાજિક વિકાસ માટે એક મહત્ત્વપૂર્ણ સાધન છે. તે વ્યક્તિને આર્થિક રીતે સશક્ત બનાવે છે, તેને ભવિષ્ય માટે તૈયાર કરે છે અને એક સ્થિર તથા સમૃદ્ધ સમાજના નિર્માણમાં મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

નાણાકીય સહાયનું અસ્વીકરણ

આ સંશોધનને કડી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય, ગાંધીનગરના એમ. એમ. પટેલ સ્ટુડન્ટ રિસર્ચ સેલ દ્વારા આર્થિક સહાય પૂરી પાડવામાં આવી છે. લેખકો શૈક્ષણિક અભ્યાસને પ્રોત્સાહન આપવા અને પુરાવા–આધારિત અભિગમોના સતત વિકાસને સક્ષમ કરવા બદલ સંસ્થાના યોગદાન માટે આભાર માને છે.

સંદર્ભ સૂચિ

Cawyer, C., Blanchard, C. T., & Kim, K. H. (2022). Financial literacy and physician wellness.

Chauhan, D. (2025). The effect of financial literacy on personal savings.

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 1
January-February: 2026

Dheepiga, S., & Sivakumar, N. (2025). How financial literacy influences budgeting, investment and savings behaviors.

Ghayad, R., & Shayya, S. (2022). Financial literacy among Lebanese youth.

Marinov, K. (2023). Financial literacy: Determinants and impact on financial behaviour.

Mehta, V. (2024). Financial literacy: Promoting fundamentals to improve financial wellbeing among youth.

Murarka, L., & Oates, K. (2020). Financial literacy in millennials.

Noor, N. S. M., Arifin, J., Ghazali, P., Razak, R. A., & Rahman, H. A. (2024). Financial literacy levels among youth.

Rahahleh, N. A. (2022). Financial literacy levels among Saudi citizens.

Sharma, M., Damseth, A., & Shyam, I. (2024). Financial literacy and investment decisions among youth.